

af aan is bij Colijn het evenwicht in de staatsfinanciën de grote inzet van zijn politiek geweest. Daaraan werden alle andere overwegingen, ook tenslotte het voortbestaan van de coalitie, ondergeschikt gemaakt.

Puchinger heeft, zoals hij dat ook in tal van andere publikaties deed, vooral in de voetnoten veel en prachtig materiaal bijeengebracht. Men zie slechts, als één klein voorbeeld uit velen, het aan *De Standaard* van 1937 ontleende verslag dat Colijn (op p. 79) doet van zijn eerste ontmoeting met Kuiper. Zo hoort geschiedenis te worden geschreven! Colijn die in zijn Indisch legerbivak bij een stallantaam Kuipers *Encyclopaedic der Heilige Godgeleerdheid* had trachten te doorgronden en vervolgens door zijn geestelijk leidsman bij hun eerste ontmoeting (in 1904) werd vergast op een uitvoerige beschrijving van de geneugten van bergbestijgingen in Alpen en Dolomieten. De parlementaire geschiedenis van Nederland tussen de beide wereldoorlogen zal na de voltooiing van Puchingers werk opnieuw geschreven moeten worden. Eindelijk is nu ook het pad geëffend voor een nieuwe biografie van Colijn. Het werd tijd. Vorig najaar (18 september 1994) werd immers de vijftigjarige sterfdag van 'de tovenaer aan het Plein' herdacht.

C. Fasseur

M. C. van den Toorn, *Wij melden u den nieuwen tijd. Een beschouwing van het woordgebruik van de Nederlandse nationaal-socialisten* (Aan het woord. Reeks publikaties tot bevordering van lexicologie, filologie en dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied; 's-Gravenhage: SDU-uitgeverij, 1991, vii + 412 blz., ISBN 90 12 06593 3).

In 1975 publiceerde de neerlandicus-taalkundige M. C. van den Toorn het boekje *Dietsch en volksch. Een verkenning van het taalgebruik der nationaal-socialisten in Nederland*. In het voorbericht merkte Van den Toorn op, dat het hier ging om een 'voorstudie', die gebaseerd was op 'een keuze uit een veel omvangrijker hoeveelheid excerpten dan hier gedrukt kon worden'. Uit die zinsnede viel al op te maken dat de auteur heel wat materiaal ongebruikt had gelaten. Zijn belangstelling voor het onderwerp is intussen nooit verflauwd. *De tweede wereldoorlog en het Nederlands van nu*, zo luidde de titel van het afscheidscollege dat Van den Toorn op 31 januari 1992 uitsprak bij zijn aftreden als gewoon hoogleraar in de Nederlandse taalkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Tegelijkertijd verscheen het boek *Wij melden u den nieuwen tijd*, dat hier onderwerp van bespreking is.

In het voorwoord van deze omvangrijke 'beschouwing' van het woordgebruik van de Nederlandse nationaal-socialisten karakteriseert de schrijver zijn studie als een voortzetting van *Dietsch en volksch*, eraan toevoegend dat het ditmaal meer is dan een verkenning. Van den Toorn heeft ongetwijfeld voor deze uitgave niet hoeven te kiezen uit zijn excerpten. Het boek bevat werkelijk een overweldigende hoeveelheid citaten uit nationaal-socialistische bronnen (soms vullen de diverse fragmenten meer dan een pagina). De auteur heeft de verschillende scribenten zelf ruim aan het woord gelaten: bijna alles wat hij opmerkt over het woordgebruik van nationaal-socialisten is voorzien van een toepasselijke bewijspplaats. Uit de bronnenlijst en het register van besproken woorden blijkt voorts ogenblikkelijk dat deze studie in kwantitatief opzicht veel meer te bieden heeft dan *Dietsch en volksch*. In *Dietsch en volksch* passen de bronnenlijst en het register elk op drie pagina's, terwijl zij in *Wij melden u den nieuwen tijd* respectievelijk twaalf en tien bladzijden beslaan. De meeste lemma's uit het register van *Dietsch en volksch* vindt men overigens ook in *Wij melden u den nieuwen tijd*. Sommige woorden, zoals 'rune' en 'tucht', staan echter niet meer in het register van het nieuwe boek. De studie is trouwens

nogal nonchalant geproduceerd. Al lezend viel mijn oog op foutjes als: 'een Delft grachtje' (120), 'bronzefront, bronzenmentaliteit' in plaats van 'bonzenfront, bonzenmentaliteit' (217), 'voortkomt' in plaats van 'voorkomt' (302) en 'te te' in plaats van 'te' (379). De uitgave had een nauwkeuriger redactie verdiend.

Van den Toom lijkt zich vooral tot vakgenoten te richten. De monografie verscheen in de serie 'Aan het woord', een reeks publikaties 'tot bevordering van de lexicologie, filologie en dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied'. De auteur heeft kennelijk lezers voor ogen gehad met een geringe historische, maar ruime taalkundige kennis. Zo wordt wel uitgelegd wat men onder fascisme en nationaal-socialisme verstaat, maar duiken allerlei taalkundige vaktermen zonder enige toelichting op. Voorbeelden daarvan zijn 'conjunctiegebruik' en 'subordinatie' (19), 'acroniem' (38), 'composita' (81), 'attributieve bepaling' (84), 'het veelal pejoratieve suffix' (202), 'deverbatieve afleidingen' (212), 'preverbaal participium' (274) en 'enthymemen' (351). Toch is het boek ook van belang voor de niet-taalkundige, aangezien het niet alleen een beeld geeft van het taalgebruik van nationaal-socialisten, maar ook van hun (niet zelden inconsistente) opvattingen.

Onderzoek naar politiek taalgebruik levert, aldus Van den Toorn, in eerste instantie 'lexicaal materiaal' op (8). In zijn studie ligt de nadruk dan ook, evenals in de publikatie uit 1975, op wat elders wordt aangeduid als de 'lexicografische analyse' (36). In de praktijk betekent dit dat de onderzoeker probeert na te gaan welke woorden door nationaal-socialisten veel werden gebruikt en/of een betekenis hadden die afweek van het 'normale' woordgebruik. Uiteindelijk komt men dan tot een voor de Nederlandse nationaal-socialisten min of meer specifieke woordenschat. Van den Toorn heeft met deze nieuwe publikatie inderdaad een waardevol en vrij uitputtend compendium vervaardigd van die specifieke woordenschat. Na enige inleidende hoofdstukken over onder meer ander onderzoek naar nazi-taalgebruik en over de nationaal-socialistische media volgt een thematische groepering van de voor nationaal-socialisten typerende woorden en sleutelbegrippen. Wie wil weten hoe in deze kringen gestoeid werd met woorden als 'bloed', 'kultuur' en 'volksch', vindt in dit boek relevant materiaal. Wel miste ik een paragraaf over het vaak door nationaal-socialisten in negatieve zin gebruikte begrip 'individualisme'. Veel van de bevindingen van Van den Toorn overtuigen. Zo toont hij naar mijn mening terecht aan dat teksten van Mussen, Colijn, Max Blokzijl en H. M. van Randwijk hoofdzakelijk op grond van speciaal woordgebruik politiek zijn te plaatsen, en niet op grond van zinsbouw, stijl of betoogtrant. Van den Toorn onderstreept dan nogmaals zijn standpunt dat het taalgebruik van de nationaal-socialisten voornamelijk lexicaal bepaald is (363). Vervolgens trekt hij de lijn door naar de literaire produkten van nationaal-socialisten: ook daarvoor geldt dat zij zich met name door bepaald woordgebruik verraden als nationaal-socialistisch. In dat opzicht onderscheiden politieke teksten zich niet van letterkundig werk (374).

Interessant zijn ook Van den Toorns beschouwingen over die woorden die door nationaal-socialisten nu eens in positieve en dan weer in negatieve zin werden gebruikt. Bij dergelijke woorden is sprake van wat door Duitse onderzoekers in 1982 is aangeduid als 'ideologischer Immoralismus': een woord heeft een ongunstige betekenis wanneer het van toepassing is op de tegenstander, maar een positieve als het gaat om de eigen groep. Deze categorie woorden is misschien wel de boeiendste, omdat zij zo aardig het opportunistische van propagandistisch taalgebruik illustreert. Voorbeelden van door nationaal-socialisten toegepast ideologisch immoralisme vindt men bij termen als 'fanatiek' (fanatieke nationaal-socialisten zijn te prijzen, fanatieke 'anti's' uiteraard niet), 'politiek' en 'internationaal' (Goedewaagen heeft het over 'een verwekelijkend humanitair, kemloos en pitloos internationalisme', terwijl men in een NSB-

gedenkbok rept van de 'internationale verbondenheid die hier gevoeld wordt bij het stil, met gestreken arm beluisteren van de volksliederen' (206,207)).

Al met al bevat Van den Toorns nieuwe bok veel dat de moeite waard is. De hoofdlijnen zijn echter al grotendeels terug te vinden in zijn beknopte studie uit 1975. Ook daarin heeft Van den Toorn het over de dubbelzinnigheid van een woord als 'fanatiek', over de vaagheid van het taalgebruik van nationaal-socialisten en over de geringe invloed die het nationaal-socialisme heeft gehad op het hedendaagse Nederlands (in feite de belangrijkste conclusie van beide publikaties). *Wij melden u den nieuwen tijd* ontleent zijn meerwaarde ten opzichte van *Dietsch en volksch* dan ook vooral aan het feit dat ook recenter onderzoek op dit terrein wordt behandeld, aan de kwantitatieve uitbreiding en aan de betere onderbouwing van de standpunten. Ik vind het overigens jammer dat aan het woordgebruik van hedendaagse fascistische en nationaal-socialistische groeperingen niet meer aandacht is besteed. Alleen op de laatste twee pagina's worden enige (onmiskembare) parallellen aangestipt. Ongetwijfeld hadden hier treffende voorbeelden van eigentijdse extreem-rechtse vaagheid en inconsistentie gegeven kunnen worden. Wat dat betreft is Van den Toorns bok, nu het 'eigen volk eerst' steeds nadrukkelijker klinkt, helaas weer hoogst actueel.

J. J. Kelder

M. van den Heuvel, *Van patronaat tot soos. Een studie naar de reproductie van jeugdcultuur in een katholieke industriestad* (Dissertatie Katholieke universiteit Brabant 1993; Tilburg: Tilburg university press, 1993, 278 blz., f45,-, ISBN 90 361 9892 5).

Achter deze even omslachtige als onduidelijke titel gaat een sympathieke studie schuil naar de veranderingen in het jeugdleven te Tilburg tussen het einde van de tweede wereldoorlog en het midden van de jaren zestig. Naast archiefonderzoek en het raadplegen van de lokale pers, waren zijn belangrijkste bronnen vooral 35 biografische interviews met mensen die tussen 1935 en 1945 zijn geboren. Van den Heuvel vangt zijn beschouwingen aan met een aantal stevige theoretische exercities, het e2-e4 van de moderne sociale wetenschap, dus: wat verstaan we onder structuur, ideologie en macht. Maar daarna wordt het al snel interessanter. Als ik hem goed begrijp heeft hij vooral de paradox van de jaren vijftig als uitgangspunt gekozen: enerzijds de beroemde jaren van 'tucht en ascese', jaren waarin de verzuiling een hoogtepunt bereikte met zeer veel sociale controle, disciplineren en een religieuze, wat antieke moraal; anderzijds jaren met een duizelingwekkend snelle sociaal-economische modernisering, inclusief de toename van inkomen, vrije tijd en de combinatie daarvan: meer consumptie. In die spanning wordt het gezin steeds belangrijker— in dit verband valt zelfs de term 'gezinscentrisme'— wat zowel actief werd bevorderd door sociologen, priesters en burgemeesters, als ook met een zekere nostalgie door de geïnterviewden wordt herinnerd. Eigenlijk zijn er met de jongeren dan ook nauwelijks problemen. Ze blijven braaf naar de mis gaan, zorgen er voor op tijd thuis te zijn en als ze werken dragen ze hun volle loon aan moeders af. Maar de bezorgdheid onder de ouderen is groot, omdat ze voortdurend vreesden dat de moderniserende samenleving hun kinderen zou ontwortelen en ontregelen. In die zin was het probleem dat geestelijken, pedagogen en ouders met de naorlogse jeugd hadden vooral een probleem dat ze hadden met een zich vernieuwende maatschappij.

Nu hadden ze niet helemaal ongelijk met die zorgen, zij het dat ze nogal anticeperden op de ontwikkelingen die zouden komen. Geleidelijk aan gaan jongeren meer gebruik maken van de